

Z histórie rímskokatolíckeho farského kostola sv. Martina, biskupa

TENTO KOSTOL, ZASVÄTENÝ
SV. MARTINOM, BOL KONSEKROVANÝ
10. NOVEMBRA 1974
JE. MSGR. JOZEF OMFERANCOM
SÍDELNÝM BANSKOBYSSTRICKÝM
BISKUPOM.

Mesto Martin, ktoré sa dožíva 700 rokov a z toho vyše sto rokov sa hrdí názvom národného kultúrneho strediska, má vo svojom historickom centre nevelký, no veľmi vzácny gotický kostol, ktorý sa bytostne spája s jeho históriou.

V okolí kostola vznikla najprv osada, pomenovaná podľa kostola „villa s. Martini“, ktorej kráľ Karol Róbert (1308 – 1342) daroval výsady krupinského práva. V stredoveku sa mesto pomaly rozrastalo

a pretože nebolo oprávnené, stávalo sa korisťou útočníkov. Napriek tomu, že v 18. storočí sa Martin stal sídlom Turčianskej župy a od šesťdesiatych rokov 19. storočia sídlom Matice slovenskej a postupne aj ďalších celonárodných inštitúcií, mesto len postupne strácalo charakter väčšej dediny. Pre vzhľad mesta bolo rozhodujúcich posledných sto rokov, predovšetkým obdobie povojnovej priemyselnej výstavby. Ku kultúrnej dôležitosti mesta pristúpili hospodársky a priemyselný charakter. Založenie farnosti sa takisto viaže ku vzniku kostola a prirodzene aj mesta. Je pravdepodobné, že martinská fara existovala už pred rokom 1315; na časti z nich vznikla farská osada Riadok, ktorá sa zlúčila s Martinom až roku 1872. Budova fary stála na území starobylej osady (naproti kostolu na západnej strane cesty). Poslednú historickú budovu fary postavili pravdepodobne v 18. storočí a bývala miestom významných stretnutí kňazov - národných buditeľov a neskôr členov výboru Matice slovenskej a Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ich valné zhromaždenia, výborové zasadnutia a ďalšie významné udalosti predchádzali vždy slávnostné bohoslužby). Medzi najvýznamnejších pravidelných hostí patrila banskobystrický biskup, prvý predseda Matice slovenskej d r. Štefan Moyses, predseda muzeálnej slovenskej spoločnosti Andrej Kmeť, ďalej Michal Chrástek, Franko V. Sasinek, Jozef Viktorín, Ján Palárik, Jonáš Záborský, dr, Andrej Radlinský a mnohí ďalší. Po roku 1918 počas výborových zasadnutí Matice slovenskej sa tu ako členovia jej výboru ubytúvali biskupi: Marián Blaha, Ján Vojtáššák a dr. Karol Kmeťko. V rokoch 1970 – 1973 ako martinský farár v tejto budove býval Jozef Feranec, ktorý sa potom stal banskobystrickým biskupom. V súvislosti s výstavbou mesta sa veriaci v rokoch 1975 – 1976 postavili novú budovu fary. Starú budovu mesto asanovalo.

Na mieste, kde stojí dnešný farský kostol sv. Martina, bolo už v 12. storočí kostolné radové pohrebisko. Archeologický výskum dokázal, že sa na tomto cintoríne od začiatku pochovávalo kresťanským spôsobom. Podľa vtedajších zákonov na priestranstve každého kresťanského cintorína musel stáť kostol alebo kaplnka. Pretože kresťanstvo v dnešnom Turci bolo v čase mladšej hradištnej doby, keď cintorín vznikol, už rozšírene, je viac ako pravdepodobné, že na mieste dnešného kostola stál už od vzniku cintorína menší kostolík. Túto mienku potvrdzujú aj zvyšky muriva, objavené pri vykopávkach. Základy dnešného kostola stoja na hroboch, teda začali ho stavať už na dlhšie používanom cintoríne. Cintorín pri kostole bol ohradený múrom a pochovávali na ňom takmer do konca 18. storočia. Vtedy založili dnešný ústredný mestský cintorín, ktorý poznáme ako Národný cintorín.

Výhodná poloha cintorína na križovatke dvoch významných ciest bola pravdepodobne najzávažnejšou príčinou vzniku väčšieho kostola, ktorý dozaista slúžil širšiemu okoliu, azda všetkým osadám až po sklabinský hrad. Stavebné začiatky dnešného rímsko-katolíckeho farského kostola sv. Martina odborná literatúra kladie do sedemdesiatych rokov 13. storočia, v čase, keď sa v historických prameňoch po prvý raz (v roku 1284) spomína villa sancti Martini, musel tu už stáť kostol zasvätený sv. Martinovi. Mesto teda začalo vyrastať v jeho blízkosti, podobne ako v blízkosti fary vyrastala samostatná osada Riadok. Kostol sa od samého začiatku staval ako kamenný. Pretože kamenné stavby začali v Turci budovať premonštráti, ktorí sa v polovici 13. storočia na pozvanie panovníka usadili na znievských kláštorných majetkoch po benediktínoch, je pravdepodobné, že aj martinský kostol postavila stavebná huta kláštora premonštrátov. Kostol je postavený v ranogotickom štýle. Svätyňa je štvorcová, zaklenutá krížovou klenbou s rebrami, ktoré sa pretínajú vo svorníku s reliéfom Baránka. Víťazný oblúk je lomený s jednoduchým profilom. Portál do sakristie je jednoduchý, hlavný vchodový portál má lomený oblúk. Aj sakristia, rovnako ako svätyňa, má štvorcový pôdorys a je zaklenutá krížovou klenbou. Pretože nebola postavená súčasne s kostolom, vyskytli sa názory, že bola kedysi pôvodným kostolíkom. Je to však veľmi nepravdepodobné. Oveľa dôveryhodnejšie znie to, že sakristiu pristavili dodatočne. V komplexe súčasnej stavby sa ako pôvodná ranogotická časť zachovali: svätyňa s rovným uzáverom, s pristavenou sakristiou a západnou emporou a ďalej steny hlavnej lode, vyčnievajúce i dnes nad neskoršou klenbou, pretože hlavná loď mala kedysi rovný strop. Z toho obdobia pochádzajú aj chór s pôvodnou klenbou, ranogotický portál kostola a napokon spodná časť veže až do prvého poschodia. Všetky ostatné časti vznikli až neskôr. Súviseli s rozvojom osady a neskoršieho mesta. Prví martinskí mešťania venovali pozornosť

vnútornej výzdobe chrámu. Možno s istotou povedať, že šlo o cenné maliarske a rezbárske diela. V roku 1433 však zastihli neopevnené mesto vojnové pohromy. Mesto bolo spustošené. Požiar neobišiel ani kostol. Zhorelo v ňom takmer všetko. S obnovou mesta i kostola, ako aj s jeho prestavbou sa začalo v polovici 15. storočia.

V 50.- 60. rokoch najprv opravili fresky. Niekdajší rovný strop nahradili klenbou, ktorá sa skladá z dvoch polí krížovej rebrovej klenby. Tieto sú nižšie, než bol pôvodný rovný trámový strop kostola. Strop hlavnej lode sa týmto prispôbil pôvodnej ranogotickej rebrovej krížovej klenbe v presbytériu a v sakristii. O celé poschodie zvýšili vežu, ktorá mohla byť takisto poškodená požiarom. Zároveň sa začalo s rozširovaním kostola. Najprv pristavali južnú kaplnku, tzv. jahodnícku. To si vyžiadalo stavebné zásahy do južnej steny pôvodného kostola. Odstránili gotické obloky a namiesto nich vysekali do múra veľké oblúky, aby pristavená kaplnka nadobudla charakter bočnej lode. Dokončená bola v roku 1482; má sieťovú klenbu. Potom prišla na rad prístavba severnej kaplnky, tzv. priekopskej. Začali ju stavať v poslednej tretine 15. storočia, ale dokončili až v roku 1523. Aj táto sa spája s hlavnou loďou šikmým oblúkom a je zaklenutá sieťovou klenbou. Týmito prestavbami a nakoniec prístavbou renesančnej predsiene v 17. storočí dostal kostol v podstate dnešnú podobu. Ďalšie práce mali už iba renovačný charakter.

Z pôvodnej výzdoby kostola sa zachovali ranogotické fresky z prvej polovice 14. storočia. Zobrazujú apoštolov a svätých. Na južnej strane na konci radu svätých je obraz kľačiaceho muža v rytierskom brnení a jeho manželky. Zobrazeným mužom je podporovateľ umenia a staviteľstva, zvolensko-turčiansky župan magister Donch, ktorý sa stal mecénom a svetským patrónom farnosti. Na začiatku 16. storočia evanjelická cirkev prvý raz prevzala kostol do používania; vtedy zatrelí fresky olejovou farbou a kostol vybielili vápnom. Tento stav zostal až do roku 1871, keď pri požiarí hlavného oltára čiastočne zhorel aj olejový náter na freskách, a vtedy sa objavili pôvodné fresky. Renovovať ich dal bansko-bystrický biskup Ipolyi. Táto renovácia však nebola najšťastnejšia. Maliar Storn totiž fresky čiastočne premaloval a nalakoval. V roku 1908 pri premalovaní svätyne sa zo základiny uvedeného biskupa opäť uskutočnila renovácia fresiek v podstate tou istou technikou. Lak postupne sčernel a preto bolo potrebné prikročiť k dôkladnej renovácii fresiek. Urobil tak konzervátor a reštaurátor Peter Mendel, ktorý fresky uviedol do pôvodného stavu. Aj napriek pustošivým požiarom sa v kostole zachovalo niekoľko starších sošiek, najmä však novšie rezbárske a maliarske práce. Sú to dva barokové oltáre: bočný oltár s v. Jakuba a bočný oltár Panny Márie; obidva pochádzajú z roku 1710; dal ich

vyhotoviť vtedajší ostrihomský kanonik a titulárny biskup Pavol Révay; ďalej dva bočné rokokové oltáre s obrazmi apoštolov sv. Petra a sv. Pavla; obidva sú z čias po roku 1750. Medzi pamiatky patrí aj drevená kazateľnica z roku 1847. Väčšie renovácie kostola sa uskutočnili v roku 1882 a potom postupne po roku 1945. Najvýraznejšie vnútorné úpravy sa urobili v posledných rokoch s citlivým umeleckým prístupom a v duchu pokoncilových liturgických predpisov. Z okolia kostola si zasluhuje zmienku samostatná zvonica, ktorú na náklad farníkov postavili v roku 1754 (v nej sú umiestnené štyri zvony) a ohrada, zhotovená v roku 1895.

Okrem stavebnej a umeleckej, má kostol aj svoju konfesiónalnu históriu, ktorá úzko súvisela s celkovou históriou, najmä však náboženskými pohybmi v meste. Myšlienky Lutherovej náboženskej reformácie prenikli aj do Turca a do Martina. V tejto súvislosti veľmi dôležité bolo, že donátorom martinského kostola nebol panovník, ale šľachtické rody. A tak zmenou ich náboženského vyznania sa menila aj cirkevná príslušnosť kostola. Keď grófska rodina Révayovcov začiatkom 16. storočia získala za vernú službu od cisára Ferdinanda majetky blatnického a sklabinského panstva, získala tým aj patronát nad martinským kostolom. Prestupom tejto rodiny na evanjelickú vieru prešiel do užívania evanjelikov aj katolícky kostol v Martine. Návratom Františka Révaya do katolíckej cirkvi vrátil sa katolíkom aj kostol. No po uzavretí mieru v Linzi v roku 1647, získali evanjelici na Slovensku 90 katolíckych kostolov, medzi ktorými bol aj farský kostol mesta Martina. Asi po tridsiatich rokoch prešiel opäť do používania katolíkov. Nie nadhlo. Za Tòkòliovcov patril znova evanjelikom, ale po potlačení stavovského povstania znova katolíkom. Za Rákoczyho II., od roku 1705 aj s väčšinou kostolov Turca patril farský kostol v Martine evanjelikom naposledy. Po potlačení Rákoczyho povstania prevzali starobyľý kostol sv. Martina katolíci a používajú ho dodnes.

Martinský farský kostol svojím vonkajším vzhľadom i vnútornou výzdobou sa nemôže vyrovnáť monumentálnym gotickým sakrálnym stavbám najmä banských alebo bohatých kráľovských miest. Súvisí to s celkovou hospodárskou situáciou mesta v stredoveku, i pomerne malým počtom obyvateľstva. Zachoval sa však ako jediný svedok rušných a pohnutých dejín mesta, ba ako pamätník dávnych čias, keď tu mesto ešte nebolo. Tragické udalosti, ale aj pokojné roky, ktoré sa striedali v kraji i meste, poznačili vonkajší i vnútorný výzor tohto nemého svedka, ktorý však hovorí veľmi výrečným historickým jazykom.

